

УДК 347.44(4)

Л. К. ВЕРЕТЕЛЬНИК,

кандидат юридичних наук, доцент

Харківського торговельно-економічного інституту

Київського національного торговельно-економічного університету

ТЛУМАЧЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Розглянуто традиції тлумачення цивільно-правових договорів за цивільним законодавством європейських країн – членів Євросоюзу.

У Цивільному кодексі (далі – ЦК) України тлумаченню норм договірному праву присвячено дві статті: на загальному рівні – ст. 213, де йдеться про тлумачення правочину та на спеціальному – ст. 637 про тлумачення договору. Остання є відсылною і встановлює, що тлумачення договорів здійснюється відповідно до ст. 213. У разі тлумачення умов договору можуть враховуватися також типові умови (типові договори), навіть якщо в договорі немає посилань на ці умови. Відразу виникає слушне запитання про доцільність ст. 637 ЦК України, оскільки вона є відсылною та до того ж містить практично ті самі положення, що й ст. 213. У західному договірному праві правила про правочини є загальними правилами про договір, і норми про тлумачення договору за таких умов органічно вписуються в механізм договірному праву. Відповідно виникає низка питань практичного характеру щодо тлумачення договорів, особливо у тому випадку, коли вони є змішаними чи не досить чітко вписуються у певну типологічну чи видову модель у позитивному праві.

Потреба в тлумаченні умов договору виникає у зв'язку з їх неповнотою або недостатньою зрозумілістю у визначенні правової природи та необхідності вибору норм права для врегулювання розбіжностей сторін. Це також спричинено і можливістю заперечення наявності договору, особливо укладеного усно, чи встановлення значення використаних в договорі понять та встановлення умов. Інколи навіть ретельно підготовлені формуляри та інші стандартні форми договорів не позбавлені недоліків і містять незрозумілі чи суперечливі положення. Це може також бути спричинено і суб'єктивними причинами: юридичною неграмотністю, намаганням зловживати своїм становищем, наявністю пасток тощо. До того ж, поки що юридично грамотно складений договір є рідкістю; навіть після укладення догово-

ру, і особливо на стадії виконання, між сторонами часто виникають спори щодо визначення змісту та правових наслідків тієї або іншої умови договору.

Зважаючи на загальні підходи до тлумачення як спеціальної процедури, тлумачення договорів полягає у спеціальній діяльності «...із з'ясування чи пояснення (інтерпретації) змісту договору (угоди), яка здійснюється стороною (сторонами) або на її (їх) вимогу судом з метою його правильного сприйняття і реалізації» [1, с. 82]. Німецькі вчені К. Цвайгер та Х. Кьотц під тлумаченням договорів розуміють вид суддівської діяльності із виявлення істинного змісту не досить чіткого чи не повністю висловленого волевиявлення сторін [2, с. 106]. Погоджуючись із тим, що тлумачення договору суддею є важливим, не слід ігнорувати і тлумачення договору іншими суб'єктами, і насамперед сторонами договору.

Правило про перевагу індивідуальної угоди сторін над положеннями закону чи формуляра знайшло відображення не тільки в доктрині, але й певною мірою в національній судовій практиці, яка під впливом рішень міжнародних судів дедалі більше універсалізується. Доцільно надати йому законодавче закріплення шляхом включення до ст. 630 ЦК України п. 3 такого змісту: *«Спільно узгоджені сторонами умови мають перевагу перед іншими умовами формуляру або іншої стандартної форми договору. Сторона, що приєдналася до умов договору, не має права вимагати зміни або розірвання договору приєднання на підставах, передбачених цією статтею».*

Запропонований підхід до вирішення питання про правила тлумачення договорів відповідає тому, який знайшов відображення в законодавстві й судовій практиці зарубіжних країн. З огляду на концепцію адаптації національного законодавства слід мати на увазі, що в більшості зарубіжних країн тлумачення договорів

здійснюється згідно із загальними принципами тлумачення договорів (наприклад Великобританія, Франція, Іспанія, Італія тощо). Зокрема, відповідно до ст. 6:248 ЦК Нідерландів суддя встановлює зміст договору з урахуванням обставин конкретного випадку, дотримуючись принципів справедливості та розумності. Вирішальним чинником є не буквально значення умови, а те значення, яке сторони договору можуть на засадах взаємності надати йому відповідно до обставин, що склалися, а також те, чого вони можуть очікувати один від одного у зв'язку з цим. Має також значення, до яких соціальних верств належать сторони і який рівень юридичних знань від них можна очікувати [3, с. 243].

Аналогічні правила тлумачення договорів застосовуються і у Швейцарії: стандартні умови тлумачаться виходячи з обставин конкретного випадку і принципу сумлінності. Окремі чіткі положення оцінюються в сукупності з умовами всього договору. При цьому до уваги беруться всі обставини, що мали місце при укладенні договору, у тому числі й комерційна вправність контрагента.

Слід зазначити, що в деяких країнах (Німеччина, Австрія тощо) із загального принципу тлумачення договорів існують винятки, відповідно до яких тлумачення умов, викладених у стандартній формі, здійснюється судом за правилами тлумачення закону (принцип об'єктивного тлумачення); при цьому конкретні суб'єктивні обставини не враховуються. Для з'ясування значення і мети умови береться до уваги буквально значення слів, надається значення співвідношенню інтересів комерційних верств, що звичайно беруть участь у договорах такого типу. В такому випадку й умови договорів приєднання тлумачаться на основі об'єктивних критеріїв, без урахування волі, намірів і цілей сторін [4, с. 393].

Так, відповідно до ст. 1156 ФЦК при розгляді договорів слід передусім дослідити, яким був обопільний намір сторін, які домовлялися, а не зупинятися на буквальному змісті висловів. Якщо ж якась договірною умова може розумітися двояко, то її слід розуміти в тому сенсі, при якому можуть настати певні негативні наслідки. Заперечення проти умов договору можуть сприйматися настільки, наскільки вони стосуються умов договору (ст. 1158 ФЦК). Тлумачення не має єдиного значення і здійснюється відповідно до звичаїв тієї місцевості, де укладений договір (ст. 1159 ФЦК). Договір повинен бути доповнений умовами, які є звичайними, навіть якщо вони не були висловлені

в договорі (ст. 1160 ФЦК). Всі умови договору тлумачаться тоді, коли вони залежать одна від одної, з наданням їм передбаченого актом (договором) значення у цілому (ст. 1161 ФЦК). У разі сумнівів договори повинні тлумачитися проти того, хто висловив умову, і на користь того, хто прийняв на себе зобов'язання (ст. 1162 ФЦК).

У найбільш авторитетній для сучасного права німецькій правовій літературі звертають увагу на застосування принципу об'єктивного тлумачення, що пояснюється наступним. Зазвичай стандартні умови договорів уніфікуються так, щоб їх можна було застосовувати до необмеженої кількості договорів. Тому індивідуальні особливості конкретних договірних відносин у них не одержують певною відображення. Крім того, укладення договору відбувається шляхом приєднання контрагентом до таких умов у цілому, отже, відсутні й індивідуальні особливості, що відображають реальну волю сторін, які необхідні для оцінки обставин справи при здійсненні судом тлумачення договору. До того ж договірною практикою за тривалий час використання стабільного законодавства є досить відпрацьованою, так само як встановилась і судова практика розгляду таких справ. Нагадаємо, Україна знаходиться на етапі стабілізації на основі дуалістичної системи нашого права, договірною права та суддівської діяльності.

У рамках нашого дослідження питання про спеціальні правила тлумачення договорів ми не можемо обійти увагою правила тлумачення умов договорів, закріплені у Конвенції ООН «Про договори міжнародної купівлі-продажу товарів» 1980 р. (далі – Віденська конвенція). Зокрема у ст. 8 Віденської конвенції передбачено, що заяви та інша поведінка сторони повинні тлумачитися відповідно до її наміру, якщо інша сторона знала або не могла не знати, що такий намір існував. У разі непридатності цієї норми договір тлумачиться відповідно до того розуміння, яке мала б розумна особа, що діє так само, як і інша сторона за аналогічних обставин (п. 2 ст. 8).

Стосовно тлумачення договорів заслуговує на увагу те, що в п. 2 ст. 8 Віденської конвенції зроблено спробу перейти від суб'єктивного критерію у встановленні намірів сторони до об'єктивного критерію – розуміння «розумної особи»¹ [5]. У разі незрозумілості або

¹Критерій «розумності» застосовується при тлумаченні договорів, особливо тих, які укладаються на стандартних умовах і відображений у ст. 4.5 Принципів УНІДРУА.

неможливості встановлення дійсного наміру сторони встановлюється певна презумпція: умови договору тлумачаться на підставі розуміння якогось ідеального суб'єкта – *reasonable person* – що діє так само і за аналогічних обставин. Коментуючи дану статтю Віденської конвенції, М. Г. Розенберг відзначає, що під розумною особою слід розуміти особу, «підхід якої відповідає загальноприйнятим критеріям розумності її поведінки», а тому «повинні враховуватися, наприклад, технічні і комерційні знання і досвід відповідної особи» [6, с. 55–57]. Оскільки йдеться про комерційні договори, то ми можемо говорити про професійний підхід до комерції взагалі та до укладення комерційних договорів зокрема. Непарма останнім часом приділяється стільки уваги договірній техніці та зокрема техніці ведення переговорів.

Уніфікація змісту формулярів і порядку укладення договорів не завжди дозволяють виявити дійсний намір сторін. Вважаємо, що правила Віденської конвенції про тлумачення договорів відповідно до розуміння «розумної особи» могли б бути згодом сприйняті і вітчизняним правом з метою здійснення тлумачення договорів. Принаймні такий крок є для нас неминучим, якщо Україна інтегрується в Європу та Світову організацію торгівлі, де зазначені правила слугують основним актом договірного права.

Правило тлумачення умов договорів приєднання «*contra proferentem*» закріплене в законодавстві більшості зарубіжних країн (Австрії, Італії, Португалії тощо). Наприклад, згідно з § 5 Закону про загальні умови операцій 1976 р. сумніви, що виникають при тлумаченні стандартних умов операцій, тлумачаться проти сторони, що запропонувала такі умови при укладенні договору. Згідно зі ст. 1432 Цивільного кодексу Квебека 1994 р. у всіх випадках за наявності сумнівів договір повинен тлумачитися на користь сторони, що приєдналася.

Крім того, таке правило тлумачення нечітких умов договорів передбачається в деяких

міжнародних уніфікованих актах: ст. 4.6 Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА і ст. 5 Директиви ЄС 93/13/ЄЕС про несумлінні умови договорів зі споживачами.

Що стосується правила про перевагу індивідуального узгодження, то, на відміну від національного цивільного права, воно також одержало закріплення в законодавстві інших зарубіжних країн (Іспанії, Італії, Португалії тощо). Так, згідно з § 4 Закону про загальні умови договорів 1976 р. (Німеччина) індивідуально узгоджені умови договору мають перевагу перед загальними умовами. Згідно ж зі ст. 6 Закону про загальні умови договорів Іспанії індивідуальна домовленість має перевагу перед стандартними умовами, якщо стандартні умови не є вигіднішими для сторони, що приєдналася.

Таким чином, уніфікований характер змісту формулярів і особливий порядок укладення договорів зумовили проблему виявлення дійсної волі сторін при здійсненні тлумачення нечітких умов таких договорів. Саме це ставить на сучасному етапі перед юридичною технікою питання про пошук нових спеціальних правил тлумачення договорів, які б сприяли не тільки виявленню дійсного значення нечіткої або неточної умови, але й відновленню балансу прав сторін щодо приєднання. При цьому, очевидно, вдаючись до спеціальних правил встановлення точного змісту договорів, необхідно буде відмовитися від властивого цивільному праву індивідуалізму, і «привносити нові орієнтири, що зорієнтовані не на конкретного індивіда, а у зворотному напрямі – створенні ідеального суб'єкта, що відповідає сучасному розумінню розумної звичайної людини» [7, с. 44].

З огляду на наведене очевидно, що при тлумаченні договору до уваги слід брати низку факторів, і перш за все конструкції чинного законодавства, систематику цивільно-правових договорів, місце та характеристику конкретного договору.

Список використаної літератури

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 6 / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Укр. енцикл., 2004. – 768 с.
2. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : в 2 т. Т. 1 / К. Цвайгерт, Х. Кьотц ; пер. с нем. – М. : Междунар. отношения, 1998. – 376 с.
3. Тиллем М. Обязательственное право в новом Гражданском кодексе. Система и первый судебный опыт (Правовая система Нидерландов) / М. Тиллем ; отв. ред. В. В. Бойцова, Л. В. Бойцова. – М. : Зерцало, 1998. – 432 с.
4. Жалинский А. Введение в немецкое право / А. Жалинский, А. Рерихт. – М. : Спарк, 2001. – 744 с.
5. Комаров А. С. Венская конвенция 1980 г. Принципы УНИДРУА // Венская конвенция 1980 г. о договорах международной купли-продажи / А. С. Комаров. – М. : Статут, 2002. – С. 9–12.

6. Сарбаш С. В. Контракт международной купли-продажи. Современная практика заключения. Решение споров / С. В. Сарбаш. – М. : Междунар. центр фин.-экон. развития, 1996. – 656 с.

7. Сарбаш С. В. Некоторые тенденции развития института толкования договора в гражданском праве / С. В. Сарбаш // Государство и право. – 1997. – № 2. – С. 42–48.

Надійшла до редколегії 20.03.2011

ВЕРЕТЕЛЬНИК Л. К. ТОЛКОВАНИЕ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ ДОГОВОРОВ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАН

Рассмотрены традиции толкования гражданско-правовых договоров по гражданскому законодательству европейских стран – членов Евросоюза.

VERETELNYK L. THE INTERPRETATION OF CIVIL CONTRACTS UNDER THE LEGISLATION OF EUROPEAN COUNTRIES

The traditions of interpretation of civil contracts under civil legislation of European countries – members of European Union are reviewed.

УДК 342.417

В. В. БЛОШКО,

*викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

**ДО ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ЖИТЛОВОГО ФОНДУ
ЗА ФОРМАМИ ВЛАСНОСТІ**

Розглянуто питання щодо доцільності виокремлення житлового фонду за формами власності. Обґрунтовано тезу про необхідність виділення тільки приватного житлового фонду, що належить державі, та приватного житлового фонду, що належить фізичним і юридичним особам.

Актуальність даної статті полягає в тому, що в законодавстві та юридичній літературі виникла така ситуація коли поняття форми власності доволі часто вживаються, хоча ні в Конституції України, ні в чинних Цивільному і Житловому кодексах не розкривається його зміст. Слід зауважити, що диференціація права власності на окремі форми була закріплена в Цивільному кодексі УРСР та в Законі України «Про власність», які вже втратили чинність. Незважаючи на це, більшість цивілістів житловий фонд класифікують за формами власності. Зокрема М. К. Галянтич, Є. С. Гетман, О. А. Городова, П. В. Крашенинников [1, с. 18; 2, с. 18; 3, с. 20–22; 4, с. 109] виділяють житловий фонд відповідно до форм власності (державний, приватний, комунальний або муніципальний).

Для того, щоб розглянути необхідність класифікації житлового фонду за таким критерієм, спочатку необхідно проаналізувати вчення про форми власності, що і є завданням даної статті.

Так, у юридичній літературі сформувалися дві концепції щодо вчення про форми власності: 1) концепція єдиного права власності та існування видів власності в залежності від суб'єктів; 2) концепція плюралізму форм власності.

Теорію єдиного права власності обстоюють багато вчених, серед яких і Є. О. Суханов. Автор наголошує на тому, що форми власності є економічними, а не юридичними категоріями. Економісти заплутали проблематику власності так, що навіть поняття «власність» набуло багатозначності. Насправді немає ніякого поділу власності на форми, а існує одне право власності з єдиним, однаковим для всіх власників набором правомочностей (змістом), у якого можуть бути різні суб'єкти [5, с. 772]. Проте надалі вчений зауважує, що існує лише дві форми власності – приватна і публічна, а існування інших форм власності необхідно вважати результатом непорозуміння, який ґрунтується на ідеологізованому та політико-економічному трактуванні приватної власності [5, с. 768].